

Jáki László

Az OPKM 1868 előtti ifjúsági folyóiratairól

Az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum értékes muzeális anyagában négy 1868 előtti ifjúsági folyóirat található. Az alábbiakban időrendben – elsősorban figyelemfelkeltés céljából – ismertetjük az állományunkban megtalálható példányok alapján e folyóiratokat, közöljük legfontosabb könyvészeti adataikat, bemutatjuk fő törekvéseket, és hozzáférhetővé tesszük gazdag illusztrációs anyaguk egy részét.

Magyar Gyermekebarát

A folyóirat 1843 és 1844 között jelent meg hetente. Alapító szerkesztője Szilágyi Ferenc volt. Kiadója a Kolozsvári Ev. Ref. Főiskola Könyv és Könyomó Intézete.

Szilágyi Ferenc (1797–1876) Kolozsváron, Göttingában, Halleban tanult. 1821 és 1848 között a Kolozsvári Református Kollégiumban tanított, ahol többször került ellentétbe a Kollégium vezetésével, s magukkal a diákokkal is. 1848-ban az ifjúság vádja az volt ellene, hogy „sok leczkét szüntelen utazásával elmulasztott”, ifjúsággal való bánása goromba volt”, „egyik tanítványának könyvet ütött a fejéhez”. 1848-ban elvesztette tanári állását. A szabadságharc leverése után a kormányhoz közelálló *Magyar Hírlap* szerkesztője lett. 1857 és 1861 között a soproni kerület református iskoláinak felügyelője.

Zavaros emberi és politikai nézetei ellenére *A magyar gyermek szereti hazáját* című írásában (1844. január 1.) a nyelvápolás fontosságát és a hazaszeretetet hangsúlyozta. Szerinte az ember célját, „mire teremtve van, hogy jobbá, nemesebbé, értelmesebbé legyen, csak honjában érheti el, azon a földön ahol született, az élet ösvényein megindult, felnevelkedett, s majd az elébb magával tehetetlen gyermekből lassanként egy sok ismeretekkel gazdag, az erkölcs, a tudomány, műveltség osztályán messze haladó férfivé vált.”

A szerkesztő folyóiratával pedagógiai célokat kívánt szolgálni. A minden számban közzétett *Előfizetési figyelmeztetés*ben felhívta a szülők és pedagógusok figyelmét, hogy a „nevelés szent ügyét azzal, mennyiben tőlünk kitelik előmozdítani, fő törekvésünk lesz.”

A folyóirat példányszámát nem ismerjük, de annyi bizonyos, hogy elsősorban Erdélyben talált olvasókra. Erre abból következtethetünk, hogy a rejtvények sikeres megfejtői kivétel nélkül Erdélyiek voltak.

A folyóirat a 12–16 éves fiatalokhoz szólt, de ezt másfél évszázad után nehéz pontosan megállapítani, hiszen ehhez az olvasó ifjúság műveltségi szintjét, érdeklődési körét kellene ismerni. Annyi azonban bizonyos, hogy az olvasó fiatalok döntő többsége a jómódú, gazdagabb rétegek gyermekei közül került ki, már ezért is nehezebből az akkori fiatalok átlagos műveltségi, érdeklődési szintjére következtetni.

A folyóiratnak – szemben a későbbiekkel – nem volt egyértelmű, világos szerkesztési koncepciója. Feltételezhető, hogy azt közölték, amire lehetőség volt. Földrajzi, természettudományi jellegű írások keverednek moralizáló szépirodalommal, versekkel, rejtvényekkel. Természetesen jogos lehet az ellenvélemény, hogy egy ifjúsági folyóiratnak – különösen, ha abban az időben egyedüli ifjúsági folyóirat volt – színesnek, változatosnak kell lennie. Mégis úgy érezzük, hogy technikai, pénzügyi okok játszottak közre abban, hogy az egyes számokban milyen írásokat közölt a szerkesztő.

E kritikai megjegyzések ellenére a választék imponálóan széles volt. Egy számon belül olvashatunk Dobóról, az idős fákról, az ezüstmányákról, a skandináv mitológiáról, a testek tulajdonságairól stb.

Csak példaként említem *A régi Egyiptom* című, három folytatásban megjelent írás egyes fejezeteit:

- I. Az egyiptomiak történetének nevezetessége
- II. Egyiptom neve, fekvése, mineműsége
- III. Egyiptom legrégebb története
- IV. Az egyiptomiak írása, könyvgyűjteménye
- V. Egyiptomiak építészetéről
- VI. Psammitichus uralkodása. Hajókázás, kereskedelem
- VII. Az egyiptomi királyság és birodalom leromlása
- VIII. Az egyiptomiak vallása
- IX. Törvényeik
- X. Királyaik
- XI. Rangkülönbségi osztályaik
- XII. Tudományosságuk átaljában
- XIII. Az egyiptomiak gyógytudományi ismeretei
- XIV. Halottjaik bebalzsamozásai
- XV. Astronómiai- és tudományokbani jártasságuk
- XVI. Kézimesterségeik
- XVII. Szokásaik és erkölcsök

Egyiptomhoz hasonlóan folytatásokban jelent meg közlemény Kínáról, (*China rövid ismertetése*), valamint a görögökről.

A történelmi tárgyú közlemények mellett visszatérőek a moralizáló, az erkölcsöt érintő írások. Ilyenek voltak például a *Szívképző regék*, *Erkölcsei mondások*, *Erény a kunyhóban*, *Egy jó atya oktatásai* stb.

Elvértve ugyan, de a folyóiratban még könyvismertetéseket is találunk. 1843 szeptemberében például aláírás nélkül ismertetik Kiss Lajos *Az ó világ történetei, vezérfonalul a' történettani oktatásban* (Pest, 1843.) című munkáját.

A folyóiratban három különböző rejtvény volt található: *Számrejtvény*, *Talány*, *Számvetési kérdések*. Képek még nem voltak, de feltételezhető, hogy egyes számokhoz külön képmelléklet is készült. Erre utal a folyóirat 1844. 8. száma, ahol *A majmok* című írásnál ez olvasható: *Ide tartozik az ezüstmajom köre rajzolt és színelt képe, melyet mai számunkkal mellékelünk*. Sajnos a kép nem található.

Könyv, illetve folyóirat-kiadási kuriózum, hogy a folyóirat OPKM-ben található példányának fedőlapján Albert János és Albert György aláírása látható. Mind-

ketten erdélyi pedagógusok voltak. Amennyiben a bejegyzések tőlük származnak, feltételezhető, hogy az ifjúságnak írt lapot a pedagógusok is olvasták.

Könyvtárunkban a folyóirat hiányos. Hiányzik az 1843. év első feléve, valamint az 1844. évfolyam utolsó négy (21–24.) száma.

Az Ifjúság Lapja

Az egy íves folyóirat 1863 augusztusa és 1865 decembere között hetente jelent meg. Induláskor a lap tulajdonosa Szabó Richard, főmunkatársa Remellay Gusztáv, kiadója Emich Gusztáv volt. 1864. december 22-étől a laptulajdonos továbbra is Szabó Richard, de a felelős szerkesztő és kiadó Remellay Gusztáv lett.

Remellay (1819–1866) érdekes, sokoldalú személyiség. Pesten, Szegeden, Egerben tanult. Ügyvédként dolgozott, majd lapkiadó, szerkesztő lett. 1848 után hadbíró Görgei táborában. A szabadságharc leverése után elítélték, 1856-ban kegyelemmel szabadult. Szabadulása után életét az irodalom töltötte be. Termékeny, színes ifjúsági író volt. Folyóiratában a tudományos ismeretterjesztésre, a magyar történelem megismertetésére és megszerettetésére helyezte a fő hangsúlyt. Az *Ifjúság Lapjában* megjelent történelmi, csillagászati, földrajzi közlemények még ma is érdeklődést váltanak ki az olvasóból. A folyóirat rovatai jól tükrözik a lap sokszínűségét: *Költemények, Beszélyek, Történelmi rajzok, Tancsarnok, Életrajzok, Mesék, Csevegés, Vegyes közlemények.*

Külön figyelmet érdemelnek a folyóirat igen kitűnő minőségű képei. 1864 második felében 42 képet közöltek. (Pl. a Pannonthalmi Főapátság régi és új képe, az Eperjesi Kollégium, a pesti városház, diósgyőri várromok stb.)

Figyelemreméltó és fontos momentum, hogy az előfizetők között több iskolát találunk. Ezek esetenként kettő – öt példányban rendelték meg a folyóiratot.

Érdekes, hogy *Újdonságaink* címen a folyóirat utolsó két oldalán öt-tíz soros hírek jelentek meg. Ezek történelmi és napi eseményekről, kuriózumokról tudósítanak. Ilyen például az a hír, hogy májusban a budai hegyek között hó esett. Esetenként a hírt szubjektív tanácsával egészítette ki a szerkesztő. Ebben például így: „Valami Dr. Schoftka nevű úriember megjósolta, hogy egész május hóban hideg lesz, tehát vigyázzatok edeseim, nehogy meghűsítek magatokat.”

Az OPKM-ben található példány 1864. évi fedőlapján Ballagi Géza aláírása található. Ballagi Mór fia 1851-ben született, tehát a folyóiratnak tizenhárom éves korában volt olvasója.

A Magyar Gyermekbarát

A havonta megjelenő, 7–14 éves fiúgyerekek számára kiadott folyóirat 1865 júliustól 1866 júniusáig van meg könyvtárunkban. A lapkiadó tulajdonosa Heckenast Gusztáv volt, aki a szerkesztés felelősségét is vállalta. A kiadó, illetve a szerkesztő a szórakoztató ismeretterjesztést tűzte ki célul. „Öröm – mulatság – tanulás”, ígérte a lap, és ennek a hármas követelménynek meg is felelt. Az első számban a lap programját így fogalmazták meg: „*A Magyar Gyermekbarát üdvözl titeket első havi füzetével; sok szép történetet és mindenféle szép és jó olvasnivalót ad nektek; de egy-szersmind tanuljatok is belőle.*”

A jól szerkesztett folyóirat elbeszéléseket, meséket, regéket, verseket és nem utolsósorban természettudományos ismereteket közölt.

A folyóirat rovatai:

1. Elbeszélések, apró történetek, mesék és regék
2. Oktatások a nép történetéből, különös tekintettel hazánkra
3. Világ képekben
4. Nevezetes férfiak életrajzi adatai (arczképekkel)
5. Általános és hasznos ismeretek kátéja kérdésekben és feleletekben
6. Erkölcsi mondatok, arany-szabályok. Gyermekimák, üdvözlések és köszöntések
7. Tanítások, útmutatások
8. Gyermekjátékok házban és szabadban
9. Talányok, rejtélyek
10. Szavalmányok, versek, apró dalok stb.
11. Vegyesek

Az egyes írásokhoz legtöbb esetben képek is kapcsolódtak. Ezek egy része oktatási-tanulási, ismeretterjesztő célokat szolgált, míg mások csak színesítették a lapot. Így például „Horkai bácsi” *Természetrizai képecskék* című írása tíz állat képét mutatja be természetes környezetben.

Horkai Antal (1821–1874) érdekes egyénisége a korabeli ifjúsági irodalomnak. Élete korai szakaszában tanító, 1847-ben Tiszafüreden árvaházat létesített. Élelmezési biztosként részt vett a szabadságharcban, annak leverése után bujdosott. Börtönbe került, ahonnan megszökött. 1872-ben a pesti protestáns árvaházban dolgozott. A hazai gyermekirodalom nem kellően ismert képviselője. Mesekönyvei, versei, dalai országosan ismertek voltak. Két tankönyvet is szerkesztett (*ABC és képes olvasókönyv gyermekek számára*, Debrecen 1863, *Kis pajtás, vagy ABC-és olvasókönyvecske, az írva-olvasás tanítására*, Debrecen, 1866.)

Ugyancsak az ismeretterjesztést szolgálták a munkácsi vár, a budai alagút, a pesti József-árvaház stb. képei. A szerkesztő szándékai szerint „...a gyermeknek a természet tárgyai, az emberi intézmények szóval és képekben adatnak elő, hogy a gyermek mindazon tárgyról helyes fogalmat és ismereteket nyerjen, miket az Isten teremtett és emberi kéz létesített.”

A sokszínűség alátámasztására ismertetjük az 1866. évi 9. számban megjelent írásokat:

Mit tehet a szilárd akarat. Történeti elbeszélés nagy Péter, orosz császár életéből

Az állatok, növények és ásványok alkatrészei

Megérdemelt büntetés

A jutalom

Protagoras és Demokrit

A hópelyhek alakjai

A pesti izraelita templom

A szigetvári hős

A meggyuladt hajó

Ausztráliai állatok

A penész

A chinai targonczás

Reggeli imádság kisebb és nagyobb gyermekeknek

Versek

Gőz és füst

Érzékeink

A növények növése

A további számokban olvashatunk és képeket láthatunk az amerikai rab-szolgákról, a kínai targoncáról, a tojasköltő gépről, a léghajóról, a hiénáról, a londoni Szent Pál templomról, a tűzhányókról stb. Mindez a szó legszorosabb értelmében valóban ismeretterjesztés volt, és amennyiben ezt meg lehet ítélni, az adott kor tudományos színvonalán.

A *Magyar Gyermekbarát* az ismeretterjesztésen túl több számban vállalta az oktatást is. *Ismétlő óra* címen magyarázatokkal együtt matematikai feladatokat is közölt.

Méhecske

Az „Ifjúsági hetilap” mutatványszáma 1867. december elsején jelent meg, míg a könyvtárunkban megtalálható utolsó szám 1868-augusztus 9-én. Szerkesztője M. Kalocsa Róza, aki maga is gyakorló pedagógus volt. Kalocsai Róza 1838-ban született. Tanítói végzettséggel a Pesti ev. ref. felsőbb leányiskola tanítónője volt, de tanított Szatmáron, Debrecenben, Cegléden és Újpesten is. Fordításai, nevelési, kertészeti írásai, meséi a kor ismert írójává tették. Könyveinek száma megközelítette a negyedszázadot, de írásai jelentek meg a *Családi Körben*, *Hölgyfutárban* és más lapokban is. A *Méhecske* utolsó száma 1869. október 30-án jelent meg, feltételezhetően anyagi gondok miatt. A szerkesztő ezután új folyóiratot indított *Leányvilág* címen.

A *Méhecskében* a hangsúly az előzőekben ismertett folyóiratokkal szemben nem az ismeretterjesztésen, hanem az irodalmon volt. A folyóirat első mutatványszámában Farkas József a méhecske szóból vezeti le a lap célját: „Miért hívják Méhecskének? kérdik legelőször is. A méhecske korán reggel hozzáfog a munkához, elröpköd messze tájakra, felkeres hegyeket, völgyet, berket, forrást, ligetet, virágot, hogy gyűjtsön anyagot a mézhez, melyből a tél eljöttével magát is táplálja, másnak is hasznot szerezzen. Így a maguk kezében lévő Méhecske is sok különböző helyekre elrepked, felkeresi a hasznos ismeretekkel buzgó forrásokat, fel a költészet mezejét, az élet virágait, töviseit, hogy gyűjtsön olvasói számára méz-édes és hasznos olvasmányt... A Méhecske figyelmeztetni fogja olvasóit folyvást, hogy mint a méh, úgy ők is kezdjék meg a munkát korán reggel, mindjárt életük hajnalán, első gyermekségükben szoktassák magukat a munkához, hogy gyűjtsenek mézet, melyet idővel maguk is élvezhetnek, mások is használhatnak.”

A verseken, folytatásos regényeken kívül a két visszatérő publikáció (*Kálmán diák szünórái*, valamint *Ilonka szünórái*) részben irodalom, részben ismeretterjesztés. A folyóiratban több színes kép is megjelent. Az „olajsínnyomatok” német vízfestmények nyomán Drezdában készültek.

A tanulmányban szereplő folyóiratokból illusztrációk láthatók az *Elektronikus Könyv és Nevelésben*.